

Välvalda ord av Luther

APR 19, 2017 av THOMAS NOTINI i avdelningen EXISTENTIELLT

ESSÄ. "Luther var en vulkan, och ur en vulkan väljer det alltid fram litet av varje."

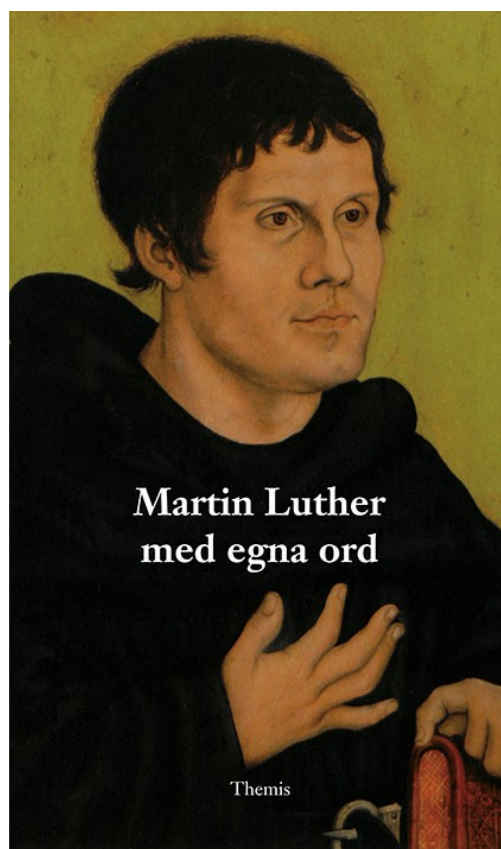
Thomas Notinis reflektioner kring att det i år är 500-årsjubileet av reformationen tar avstamp i Themis förlags nyligen utkomna antologi *Martin Luther med egna ord* (red Göran Agrell).

I år firas över hela den protestantiska världen 500-årsjubileet av reformationen. Högtidligheterna torde kulminera på den traditionella årliga reformationsdagen, som infaller den 31 oktober. Detta datum går tillbaks på den 31 oktober 1517, den dag då Martin Luther spikade upp sina 95 teser mot avlatshandeln på porten till Slottskyrkan i Wittenberg – eller i varje fall offentliggjorde dem på något sätt: historien om själva uppspikandet har inte kunnat verifieras historiskt.

Ett Lutherjubileum, således, och därför i första hand ett evenemang för lutheraner, kunde man kanske tycka. Men även kalvinister, metodister och många andra protestantiska riktningar världen över firar reformationsdagen och sjunger entusiastiskt reformationens "International":

Luthers kampsång *Vår Gud är oss en väldig borg*. Man uppfattar – på i stort sett goda grunder – den lutherska reformationens början som startskottet för den process, som inte bara genom fredlig strävan utan även årtionden av krig, våld och blodsutgjutelser skulle sätta punkt för den romersk-katolska kyrkans andliga envælde i västvärlden.

Luthersk kristendom i sig är lika litet som protestantism i allmänhet en enhetlig rörelse. Flertalet lutheraner i världen är sammanslutna i Lutherska Världsförbundet – som egendomligt nog valt att ha sitt högkvarter i Genève, det historiska huvudsätet för

Johannes Calvins reformation, inte Luthers. Under detta organisatoriska paraply förenas företrädare för vad som skulle kunna kallas "nylutheranism", en liberalare, mera frisinnad tolkning av Luthers teologi och kristendomsuppfattning, med tonvikten lagd på Luthers tidiga frihetsideal, hans lära om "det allmänna prästadömet" och hans förkunnelse av "den villkorlösa nåden" och "rättfärdiggörelsen genom tron allena". Men vid sidan härav finns runtom i världen ett flertal lutherska kyrkor och kyrkoorganisationer som företräder långt mer konservativa, auktoritära tolkningar av de lutherska skrifterna.

Inget anmärkningsvärt i sig – här liksom i alla idésammanhang ligger naturligtvis vägen öppen för olika tolkningar och tillämpningar. Man kan sätta fokus på olika aspekter, olika delar av de texter och tankekomplex, som ligger till grund för ens inställning och praxis, och tona ner andra. Man kan lyfta fram tidigare eller senare skeden i den tankeutveckling man representerar och så vidare. Detta gäller i hög grad även för luthersk teologi och kristendom.

Sverige, Norge, Finland och Danmark är några av de länder där den lutherska kyrkan haft ställningen som fullt genomförd statskyrka, med regenten som formellt kyrkoöverhuvud och prästerskapet som en statlig tjänstemannakår med statsrättsligt-juridiska maktbefogenheter. En säregen konstruktion, som i historien är känd under benämningen caesaropapism. Den caesaropapistiska kyrkoidén fann stöd hos Luther själv och tillämpades i en del av de tyska furstendömena, men fick sitt mest konsekventa genomförande i de nordiska länderna.

De caesaropapistiska maktstrukturerna har naturligtvis med tiden mildrats och luckrats upp, eller helt avskaffats, genom olika stegvisa reformer, både i Norden och i Tyskland, men den dominerande särställning som luthersk kristendom fått i Norden har gjort att de nordiska länderna kommit att betraktas som ett slags kollektivt hemland för lutherdomen. När Lutherska Världsförbundet grundades 1947, skedde det i Lund, och i Lutherska Världsförbundets arbete har det nordiska deltagandet alltid varit framträdande.

Och i år, när den protestantiska reformationen firar sitt jubileum, anordnas stora evenemang, inte minst på de platser i Tyskland, där det hela började. Men även i länder som Sverige firas minnet i form av symposier, kurser, teaterföreläsningar – och bokutgåvor. Luthers roll i historien är komplex, mångtydig och inte odelat positiv. Här är inte utrymme för att närmare gå in på dessa ting. Mycket har skrivits och sagts i detta ämne och kommer säkerligen framdeles att skrivas och sägas.

”Luther var en vulkan” sade en av mina lärare vid Teologiska institutionen i Uppsala, i en föreläsning. Med det ville han uttrycka, att Luthers skriftställarskap under hela hans bana väller fram i en oupphörlig, obändig, strid ström, utan något försök till systematisk sammanställning. Att Luthers tänkande under denna långa resa – från c:a 1516 och till mitten av 1540-talet – genomgår åtskilliga förändringar och modifieringar, är knappast ägnat att överraska. Luthers litterära kvarlåtenskap har formen av bibelföreläsningar, traktater, utrop, brev, predikningar och mycket annat. Till skillnad från till exempel Calvin, Melancton och Thomas av Aquino, skrev Luther aldrig någon normativ dogmatisk sammanställning av sin teologi. Det mest systematiska han åstadkom torde ha varit *Lilla katekesen*, som dock knappast är avsedd för teologer utan är tänkt att fylla en pedagogisk funktion på mer elementär nivå. Många generationer av mer eller mindre strängt fostrade lutheraner i det förgångna har mött den i hem och skola – och i konfirmationsundervisningen.

Uppgiften att göra Luthers tankevärld tillgänglig för en större allmänhet innebär därför, idag såväl som tidigare, att gallra och välja, att fokusera och lyfta fram, allt utifrån i förväg avgjorda urvalskriterier. Lutherutgåvornas historia är därför till stor del de otaliga antologiernas historia. Även den så kallade *Kyrkopostillan* kan betraktas som en antologi; den består av en följd av predikningar ordnade efter kyrkoåret och har sammanställts av andra personer efter Luthers död. Bibelföreläsningarna liksom de berömda *Bordssamtalen* har Luther inte själv skrivit ner, utan de har nedtecknats av hans studenter. (Redan på 1500-talet fanns en form av stenografi som en del studenter lärde sig för att bättre kunna tillägna sig innehållet i akademiska föreläsningar.) Mer eller mindre kompletta utgåvor av Luthers skrifter har utkommit på engelska och tyska, samt en komplett serie, den så

kallade Weimarutgåvan, där texterna presenteras i original, det vill säga latin, 1500-talstyska och den säregna latinsk-tyska rotväliska som Luther ibland använde i sina föreläsningar.

Themis förlag i Stockholm har inför reformationsjubileet utgivit en serie Lutherantologier, där huvudredaktör varit Göran Agrell, präst och teologie doktor i Nya Testamentets exegetik och tidigare direktor för numera nedlagda Stockholms Teologiska Institut. Agrell har i många år, i tal och skrift, genom föreläsningar, kurser och seminarier, ägnat stort arbete åt att försöka göra Luther mer allmänt känd – detta i en tid då Luther knappast alls är känd annat än genom några seglivade, populära vanföreställningar. Som jag antydde tidigare: Luthers tänkande och hans roll i kyrkohistorien tål mycket väl att kritiseras, men inte genom att beskylla honom för fel saker. Göran Agrell har genom sitt arbete – en folkbildningsinsats i ordets bästa mening – bidragit till att skapa en bättre grundval för kommande Lutherdiskussioner.

Den senast utkomna Lutherantologin bär titeln ”Martin Luther med egna ord”, i redaktion av Göran Agrell, Eva Ajaxén och Peter Strømmer samt med tecknade illustrationer av Rikard Olofsson. Luthertexterna har översatts och bearbetats av Agrell, och förordet är skrivet av biskopen i Stockholms stift Eva Brunne.

Bokens fyra huvudrubriker ger antologin dess tydliga ram. Den sätter fokus på Luther som själavårdare, församlingsbyggare, psalmdiktare och teolog. En ganska väl täckande rubricering; möjligen kan man utifrån historiskt intresse sakna rubriken Luther som kyrkopolitiker. Ty det kan knappast råda något tvivel om att Luther, i samband med exempelvis bondeupproren och i förhållandet till de reformationskristna tyska furstarna, handlade utifrån tämligen renodlat politiska agendor. Jag återkommer strax till detta.

Själavårdsbrevet kan mycket väl betraktas som en särskild litterär genre inom den kristna litteraturen – det gäller både katolsk, ortodox och protestantisk tradition – och Luther är rikt representerad här; han var förvisso en mycket flitig brevskrivare. Hos Agrell & co finner vi

ett urval brev som berör förlusten av barn genom missfall; äktenskapet, dess sorger och glädjeämnen; ångesten inför döendet och döden; och frågan om sjukdomen som ett straff eller en meningsfull prövning.

Avsnittet om församlingsbyggandet presenterar huvudpunkterna i Luthers syn på kyrkan och församlingen och vad som därtill hör: prästämbetet, lekmännens roll etc. Hans lära om "det allmänna prästadömet" kan synas påfallande radikal: Alla döpta kristna är bärare av prästämbetet. Det särskilda vigda eller ordinerade prästämbetet är i grunden en ordningsfråga och har framförallt ingen sakramental karaktär, som i "påvekyrkan". Det är närmast att betrakta som ett slags förtroendeuppdrag, givet av församlingen och lika tillfälligt som vilket förtroendeuppdrag som helst : "Alltså är vi alla präster – vi så många som är kristna. Men de, som vi kallar präster, är av oss valda tjänare, som ska utföra allt i vårt namn." (Citat ur *Om kyrkans babyloniska fångenskap* 1520.)

Det behövs inga djupare kunskaper i kyrkohistoria för att inse, att det dröjde till de nyevangeliska och frikyrkliga väckelserna på 1800-talet innan denna radikala kyrko- och församlingssyn började komma i närheten av ett förverkligande i praktiken. De lutherska nationalkyrkorna må ha saknat sakramentalt ämbete, men de saknade ingalunda strikta och för det mesta synnerligen auktoritära hierarkiska strukturer.

Den minst kontroversiella sidan av Luthers skriftställarskap är hans psalm- och hymndiktning. Den representeras hos Agrell och de andra av tre av hans mest kända psalmer. Musiken intog en central plats i Luthers liv och verksamhet, vilket också framhålls i boken, och han tonsatte själv koralmelodierna till flera av sina egna psalmer.

Ofrånkomligen har det fjärde och sista avsnittet, *Luther som teolog*, en särskild tyngd i sammanhanget. Det var kring de teologiska frågorna som de stora striderna stod. De 95 teserna mot avlatshandeln handlade, enkelt uttryckt, om att man inte kan köpa Guds nåd och syndernas förlåtelse, vare sig med pengar eller med egna prestationer. Att Guds nåd endast kan tas emot i tro och inte genom något slags personliga förtjänster kunde Luther

belägga med rikligt stöd från framförallt Paulus båda brev till romarna och till galaterna. Människans synd och skuld är redan "betald" och sonad genom att Jesus dött på korset. Detta stod i bjärt kontrast till den katolska kyrkans invecklade avlats- och skärseldsteologi, som hade urartat till en hysterisk kommers med avlatsbrev (vilken till stor del lär ha finansierat byggandet av Peterskyrkan).

Luthers lära om nåden och försoningen genom tron på Jesus är huvudpunkten, själva navet i hans teologi. Därifrån utgår alla hans övriga teologiska teser och principer: Skriften som enda auktoritet, alla kristnas gemensamma prästämbete, avvisandet av påvemakten o.s.v.

Därför är det måhända litet överraskande, att denna lära inte alls behandlas under rubriken Luther som teolog. Den berörs i det andra avsnittet om Luther som församlingsbyggare, i den korta ingressen och i två återgivna Lutherskrifter. Istället väljer författarna att här, under den avslutande huvudrubriken, ge sig direkt i kast med den mest kontroversiella punkten i Luthers teologi: den så kallade tvåregementsläran.

Frågan om relationen mellan kyrkan och den världsliga makten har följt kristenheten genom alla tider och är högst aktuell även i våra egna dagar. Luthers tidiga skrifter tände en frihetslängtans låga hos undertryckta, utblottade människor över hela det Tysk-romerska riket. Maktdelningen i det förtryckande feodala samhället – mellan kejsare och påve – smälte i vissa fall samman till ett: hos de kurfurstar som samtidigt innehade posten som ärkebiskopar. Maktmissbruket inom det kyrkliga ledarskiktet var omfattande; man uppbar skatter från de sämst lottade och levde i stort överdåd och överflöd, medan människor utanför biskopspalatsens murar inte hade bröd för dagen. Luthers angrepp mot hela detta system var en viktig tändande gnista till vad som kommit att kallas "die Revolution des gemeinen Mannes", "gemene mans revolution", mer känd i historien som de tyska bondekrigen. Fattiga och mer eller mindre livegna bönder, hantverkare och andra i de lägre samhällsklasserna startade ett uppror runt omkring i de tyska furstendömena. Deras ledare var en man vid namn Thomas Müntzer, teolog och präst, som inledningsvis

attraherades av Luthers tankar. Upproret slogs ner brutalt, men oroligheterna fortsatte och eskalerade i en blodig våldsspiral, och Müntzer blev till sist avrättad genom halshuggning.

Luther såg naturligtvis till att snabbt ta offentligt avstånd från upproret och från Müntzer personligen. Men hur skulle då förhållandet mellan kyrkan och den världsliga makten se ut? Luther söker lösa den frågan med sin lära om de två regementena, det världsliga och det andliga. I antologin presenteras denna genom att återge Lutherskriften *Om världslig överhet, hur långt man är skyldig att lyda den*. Läran kan vid första påseendet synas okomplicerad, och skulle enkelt kunna formuleras så, att den världsliga överheten skall sköta sitt och kyrkan skall sköta sitt, utan att någondera parten trampar in på den andras område. Luther skriver: "Man måste noga skilja de två regementena från varandra och erkänna bådas existens: det ena skapar fromma, det andra yttre fred och hindrar onda gärningar."

Man kan mellan raderna i texten känna hur Luther vändas över hur han skall få sina tankegångar och principer att hänga ihop. Har den kristne alls rätt att motsätta sig landsfursten, ifall denne begår uppenbara övergrepp och illdåd? Luther vacklar och verkar inte riktigt kunna ge klart besked.

Detta skrevs 1523, då "gemene mans revolution" redan hade börjat. Så småningom, efter Luthers riksakt och bannlysning och efter diverse edikt, och efter att det började stå klart vilka landsfurstar som anslutit sig till reformationen, måste förhållandet mellan den nya evangeliska kyrkan och landsfursten till slut ordnas rent konkret. Den lösning som man fann, med Luthers goda minne, var en nytillämpning av den gamla ordningen med de katolska biskopsfurstarna. Man skapade något som man kallade "das landesherrliche Kirchenregiment", "det landsfurstliga kyrkoregementet". Det innebar, att den regerande fursten i varje lutherskt furstendöme även fick ställningen som biskop för furstendömets kyrka (en ordning som i Tyskland bestod fram till 1918).

Så gick det med den regementsdelningen.

En viktig Lutherskrift finns inte alls refererad i *Martin Luther med egna ord*. Det gäller stridsskriften *Om den trälbundna viljan* (1525). Den finns inte heller upptagen i litteraturförteckningen. Kanske är det en skrift som skymmer en Lutherbild som det stundande jubileets arrangörer helst vill låta tona fram: Luther som "frihetens profet" och förkunnare av den prestationslösa nåden, "friheten i Kristus" etc. I boken om den trälbundna viljan – som är ett generalangrepp mot Erasmus av Rotterdam – framträder Luther som den mörka predestinationslärans försvarare: läran om människan som av evighet bestämd av Gud till frälsning eller evig fördömelse. Boken fanns tidigare i svensk översättning men kan numera endast köpas antikvariskt. En engelsk version finns att ladda ner på nätet. Man kan knappast få en något så när heltäckande och nyanserad bild av Luther utan att läsa även den skriften.

Luther var, som sagt, en vulkan, och ur en vulkan väller det alltid fram litet av varje. Det gör det stundande reformationsjubileet – så långt detta nu kommer att handla specifikt om Luther – till en särskilt spännande tilldragelse.